

A NÉPI „TUDOMÁNYOSSÁG” TERMÉSZETE

NAGY OLGA

Lehet-e népi tudományosságról, akárcsak idézőjelben is, beszélni? Mert ha a népköltészet – sajátos esztétikumánál fogva – a magas művészet megtermékenyítőjeként is első helyet vívott ki magának az emberiség kultúrájában, a népi tudományosság olyan szélsőséges értékeket egyesít, mint például a népi *empíria* és az a „tudomány”, mely évezredek át mint bűbájosság, varázslás, „ördögi tudomány” élt a népben. Ez az őstudás azonban, amely ma már a nép szemében is mindinkább a babonáság pejoratív gyűjtőfogalommal jelölhető, valamikor az emberiség első kísérlete volt a világmindenség megismerésére. S bármennyire paradoxonnak tűnik, valahol találkozik a legmodernebb tudomány célkitűzéseivel: a világot nemcsak *megismerni* akarta, hanem *hatalmába keríteni* is. A kései utódok eme tiszteletével beszél Maxim Gorkij is a valamikori varázslásokról, amelyek arra szolgáltak, hogy általuk az ember két és négy lábú ellenségei ellen védekezzék, és a ráolvasás fegyverével győzze le azokat.¹

Másfelől gondoljunk arra, hogy az elmúlt századok tudományossága is számos „babonával” terhelt: például a régi orvosi eljárások, amikor minden baj ellen eret vágtak vagy kőpölyöztek: a homeopata és „allopata” elméletekre stb. támaszkodtak.

Talán nem érdektelen itt idézni Heliodorosz: *Sorsüldözött szerelmesek* című antik regényéből Kaluszürosz egyiptomi pap vélekedését, aki az „igazi egyiptomi bölcsességet” (tehát tudományt) így határozza meg: „Ez a bölcsesség az ég felé fordul, az istennel foglalkozik, tőlük kapja magasabbrendű hatalmát. Figyeli a csillagok mozgását, előre tud mindenről, amit a jövő méhe rejt.”²

Ennek ellenére az antik kultúrában már beszélhetünk egyfajta tudományosságról, noha mai civilizációnk csúcspontjairól nevezhetnénk „áltudománynak” is, miként Childe is nevezi, ám nem vonhatjuk kétségbe azt a már kialakult rendszerszerűséget, mely például a suméroknál a mértant, csillagászatot, orvostudományt jellemezte, vagy az egyiptomiaknál és mezopotámiaiaknál szintén külön tudományként fejlődő teológiát, csillagjósást, madárjósást.³

Ilyen megközelítésben már nem hat olyan meglepően Lévi-Strauss felfogása – melyre Paul Ricoeur is utal. Eszerint a természeti népek gondolkodásmódjának is (a szembesítés miatt nevezük mitológikus gondolkodásnak) – szerinte – a logikus gondolkodáshoz viszonyítva nem *prelogikus jellegük a döntő*, hanem épp ellenkezőleg: „homológ” jellegük, mivel szerinte, ez is képes „homológikus viszonyokat teremteni a természeti és társadalmi viszonyok között”, miként ezt híres munkájában, a *Pensée sauvageban* kifejti.⁴ Ez a gondolkodásmód is kitermelte a tudományosság különböző

1. Maxim Gorkij: Irodalmi tanulmányok. Bp. 1950.

2. Héliodorosz: Sorsüldözött szerelmesek. Bp. 1976., 102.

3. Childe Gordon: A civilizáció bölcsője. Bp. 1959.

4. Lévi-Strauss Claude: Pensée sauvage. Bp.

ágait: mint földrajzi, meteorológiai, botanikai, társadalmi, vallási, zoológiai, filozófiai stb. terén ekvivalens megfelelőjét. Ezt a gondolatot Lévi-Strauss több ízben is megismétli, hangsúlyozva egyrészt a természeti népek gondolkodásmódjában fellelhető *rendszerességet, rendszerűséget*, ami egész egységes világlátásukat áthatja: másrészt pedig, amikor ezt a mitologikus gondolkodásmódot értékes, *sajátosan* logikus gondolkodásmódnak tartja. Úgy megvan benne a „rendszerzés logikája”, mely igaz hogy kettős: „nemcsak intellektuális, de affektív természetű”.

Függetlenül attól, hogy ebben a megállapításban van némi túlzás, szempontja az ugyanis, hogy egy kultúrát *belülről, önmaga funkcionáltságából* kell megítélni, rendkívül figyelemre méltó, melyet nem mellőzhetünk a jelen számbavétel és vizsgálat során.

A fenti sorok csupán azt akarják jelezni, hogy amikor a népi tudományosságról beszélünk, ne legyünk kizárólagosak, hanem próbáljuk meg mi is a népi kultúrában való sajátos szerepét vizsgálni. Ugyanakkor azt se feledjük, hogy a népi kultúrán belül is kitermelődött az évszázadok során egy *rendszerjellegű tudásállag*, mely egységesen meghatározza világlátását. Ez arra figyelmeztet, hogy a népi tudományosságot más oldalról, mégpedig abból kiindulva határozzuk meg, hogy egy *bizonyos kultúrszinten*, egy adott közösség számára képes funkcióját teljesíteni; megszervezni a közösség életét, segíteni a világ megismerésében, sőt a jelenségekre való ráhatásban. Márpedig a népi kultúra amíg ép, nincs felbomlóban, teljesíti ezt a funkcióját. Hiszen ha „a kultúra – miként ezt Childe megfogalmazza –, reagálás valamely adott környezetre, s magában foglalja azokat a kialakult fogásokat, módszereket, amelyekkel az ember kielégítheti a sajátos éghajlati viszonyok által létrehívott szükségleteit”, akkor a népi kultúra is egy zárt közösségi életben belül teljesíti ezt a szerepét. (S ebben nem csekély szerep jut a népi tudományosságnak.)⁵

Az önmaga törvényszerűségei szerinti vizsgálat tehát szükségszerű. Ez viszont arra kötelez, hogy elhagyva a sarkítással járó szembesítést, a továbbiakban már a népi kultúra egészen belüli funkcionáltság vizsgálatával folytassuk. Jegyezzük meg, hogy itt statikusan, egy népi kultúra s azon belül a népi tudományosság olyan modelljére gondolunk, amelyet munkahipotézisként használhatunk, s amely így egyelőre eltekint az *élő és állandóan alakuló népi kultúra*, valamint az egyes népi közösségeken belüli változó jegyeiktől.

A tapasztalat és a gyakorlat szerepe

Az embert már az ősidőkben is *tapasztalata* tanítja meg arra, hogy például a sikeres vadászat érdekében, a mágia mellett, eredményes kiismerni az állatok, halak bűvőhegyeit, természetüket; a küzdelem fortélyait, és minél hatékonyabb halász- és vadászszközöket kell készíteni. Ezért elfogadhatjuk G. Childe megállapítását, aki említett művében az őskori civilizáció olyan technikai kultúrát teremtett, amelyet mai tudásunk csúcspontjaira is bámulhatunk.

Már e rövid felvázolásból sem nehéz kikövetkeztetni azt, hogy az emberi tapasztalás korrigálja az előzőleg mágikus tudást, mindinkább közeledik a reális tudáshoz. Ennek ellenére ki tudja hány száz vagy hány ezer évig él a kettő egymás mellett.

Hovatovább az idő mégis a tapasztalatok útján szerzett ismereteknek kedvez, és észrevétlenül vagy alig érzékelve hullnak ki az ősbibb elemek. Ez a folyamat ugyanúgy ment végbe, mint a mai időkben is, csak hogy míg azelőtt lassúbb ütemben, később már egy tudatos felülről jövő ráhatás következtében mindig gyorsabb ütemben. Eszerint, (hogy a magam gyűjtéséből vett példával éljek) az a havadi vagy paniti parasztember,

5. Childe i. m.

aki már a két háború közt és azután még inkább tanult, olvasott, gazdananfolyamokon vett részt, vetőgépet kezelte, egyszerűen elhagyta a bal kézzel való vetés rítusát, s ezt mindinkább szégyellte is. S ha a szívós néprajzi gyűjtés e falvakban az öregektől még rekonstruálhatja is ezt a babonát, ez már passzív emlék.

A paraszti tudás legjelentősebb és legszámottevőbb állagát is az az anyag teszi ki, amely a termeléshez közvetlenül kapcsolódik. Vagyis azok az ismeretek, melyek a parasztot hozzásegítették ahhoz, hogy önálló földművesként szervezze meg az életét. Gyakran elhangzott az, hogy a régi paraszt egymagában volt gazdamérnök és egymagában földműves: maga tervezte meg minden napját, tavaszi, nyári, őszi, téli programját. Kiismerte földjeinek természetét, maga határozta meg, hogy hova, mit vet és milyen sorrendben. A vetéstől az aratásig a számtalan munkafázist mind számon tartotta, és reális ismereteket örökített meg a családban gyermekeire.

Ezt a számottevő és jelentős ismeretanyagot – még akkor is, ha ebbe olykor még mágikus színezetű indítékok, rítusok és cselekvések is vegyültek –, már komplex ismeretanyagként tartjuk számon. Hiszen például a nagyállattartás külön kiterjedt ismeretanyagot igényel; a mezőgazdálkodás újból: a vetéstől az aratásig mi mindent kellett tudni! Más szakosított tudásanyagot igényelt például a gyümölcsstermesztés, és mászt azon belül a szőlőtermesztés és így tovább, hogy a komplex paraszti tudásanyagból csak néhányat említsek.

A fentiek alapján azt is kimondhatjuk, hogy ez a fajta tudás *gyakorlati* jellegű, mely lényegét tekintve éppúgy jellemző az ősi, a természeti népekre és a paraszti kultúrára.

(Eszerint egyetérthetünk G. Childevel, aki az ősi kultúrában „gyakorlati tudományról” beszél, melyet megkülönböztet a magas tudomány „egzaktságától”, mely szerinte a suméroknál azzal ért véget, hogy megkezdődött az írásbeliség, s így „a sumér írástudók elszakadtak a műhelyben alkalmazott gyakorlati tudományoktól.”⁶

Valami hasonlót fogalmazott meg Lévi-Strauss ezúttal a természeti népek kultúráját illetően, amikor azt „barkácsoló módszerek” nevezi, mivel szünet nélkül gyártott struktúrák alapján halad előre.⁷

Hadd emlékeztessünk arra is, hogy ez a tapasztalás, melyet a nép a gyakorlatban szerez, szüntelenül *korrigálja* a hagyományos ismeretanyagot, egyben pedig integrálja (integrálhatja) a magas kultúrából származó ismereteket is. Hiszen ne feledjük, a népi kultúrában is immár évszázadok óta többé-kevésbé belejátszik az írásbeliség. (Hadd utaljak itt arra, hogy – a kívülről jövő hatásokkal szembeni viszonyulásukban – aszerint, hogy a hagyományörzés –, illetve a hagyománytól való elszakadás a domináns jelleg, különbségek adódnak.

Azt se feledjük, hogy ez a népi tudás, mely szigorúan az élet fentartására, az ehhez kapcsolódó hasznos ismeretekre szorítkozik –, nem juthat el az általánosításig.

Természethez közelálló gondolkodásmód

Ha a népi tudás természetét a gyakorlattal és a tapasztalattal kezdtem, akkor azzal kell folytatnom, hogy e népi tudásnak a magas tudományossággal szemben is kiváló erőssége az otthonosság, melyet a természettel való élés, a természettől függő életmód alakított ki. S ahogyan a modern ember mindinkább kiszakad a természetből, a paraszti tudásnak eme még rekonstruálható természete nagyon is számottevő.

Erre a sajátos tudásra, melyet oly ösztönösen, oly spontánul alakított ki, hogy tán nem is tudatosult benne, szinte második természete szerint élte át, számos gyönyörű

6. Uo. 10.

7. Idézi Ricoeur, Paul: *Struktúra és hermeneutika* című tanulmányában. Helikon 1976. 4. sz. 956.

adataink vannak. Beszélhetnék a magam tapasztalatáról is, melyet Havadon, egy társadalomnéprajzi monográfia készítés közben szereztem,⁸ melyet más-más kontextusban gyakran idéztem, hogy a havadi Mihály Gyula számára a csillagok oly közeliek, s a mindennapi életébe játszanak bele. Hiszen apja mindig így költötte fel hajnalban: „Fiam, kelj fel, mert a Göncölszekér rúdja épp az istálló felett van. Meg kell etetni a marhákat.” S noha adatközlőm olvasott ember volt, valamikor szaktanfolyamokon vett részt, mélységesen hitt abban, hogy a holdváltozás, a gabona vetése és fejlődése között szoros kapcsolat van. De hadd utaljak arra is, hogy az ég és a csillagok „házasítva” vannak: l. a Tejutat, Göncölszereket, Fiastyúkot. A Vacsoracsillag jelzi a vacsorálás idejét, a Hajnalsillag pedig a reggeli felkelést, és így tovább.

Nem halmozom a példákat, de mindenképpen utalnék Gazda Klára gyönyörű, és a maga nemében páratlan kötetére, ahol sajátos monográfiában többek között a természet ismeretének és szerzetetének olyan gyönyörű példáit idézi. S mivel a kötet a „gyermekvilág” monográfiája, példái arra szorítkoznak, hogy a gyermekek játék közben csodálatos természetszeretetre tesznek szert. Egy játék közben szerzett természetismeretről van szó. Íme, csak néhány ilyen idézet: „Az ásványi anyagok, a vadon termő növények, egyes állatok a gyermekeknek mint kész játék, vagy annak anyaga szolgáltak. A sár, a homok, a kavics, víz mind szerepet játszanak játékaikban.”

Utánzó játékaik anyagi kellékeit a természet szolgáltatta: növény szárak, levelek, amelyekből jósolgattak, ágak, kövek, amelyekkel elrekesztették a patakat, s úgy fürödtek benne. Ártok ástak a vízparton, kutat ástak a homokba, a beszakadt vízpartba házat vájtak, amelyet a kislányok maguk készítette bútorokkal rendeztek be.⁹

Hasonló, immár saját gyermekkori élményéről Horváth István írói falurajzában így számol be: „Játékot kínált télen a hó, nyáron az egész nagy természet növényeivel, állataival, még az utca porával is, amelyből a fiúk buglyákat, a lányok meg házakat, szobákat szabtak ki, és rendeztek el virágosan.” Majd: „Lemetszett ágból vagy vesszőből játékok valóságos tárháza került ki: a tavaszi fűzfavesszőből sípot lehet készíteni, de használható suhintónak a sárga golyóhoz, a bodzafaágból ki lehet tolni a puha belet, így készült a bodzapuska, a kökénybokor ágából íjat lehet hajlítani, a nyíl pedig a nádból készül hozzá.”¹⁰

A fenti példák arra utalnak, hogy a parasztember a természet közelségét már gyermekkoraiban ügyszólván játék közben szerzi meg. S hogy ez milyen jelentős dolog, egész gondolkodás-kialakulása szempontjából, azt Erdei Ferenc ilyen szépen és találóan fejezte ki. „A falusi környezet egy egész világ, amelyben a gyermek tud tájékozódni, s nemcsak szavakat, hanem összefüggéseket és jelentéseket tanul meg. Mindent ért a gyermek, ami körülötte van, mert nincsenek olyan összefüggések, amelyek meghaladnák felfogóképességét. Mivel lassúbb az élet tempója, mint a rohanó városé, a gyermek mélyebb élményeket kap, melyek egész lelkivilágát megragadják.”¹¹

S mintha Erdei Ferenc eme szép szavait illusztrálná, a száki Kocsis Rózsi gyermekkori vallomásából – melyet én gondoztam – az világlik ki, hogy a gyermeklányka a szerelmet az egész *természeti világot átfogó kozmikus érzésként* éli meg. Íme:

„Ott zajlik mellettünk a szerelem, egyetérzünk a természet születésével. Akarva nem akarva látjuk a világ növekedését. Mindennap látsz valamit, amit ott dédelgatsz, melengetsz a szívedben. (...) A tojásból nincsen csirke, ha nincs kakas. A disznócsor-

8. *Havad tegnap és ma* címen több szerző közreműködésével készült falumonográfia, amelyet a diktatúra éveiben visszautasítottak.

9. *Gazda Klára: Gyermekvilág* Esztelneken. Néprajzi monográfia. Bukarest, 1980.

10. *Horváth István: Magyarózdí toronyalja*. Írói falurajz. Kolozsvár, 1971. 92.

11. *Erdei Ferenc: A magyar falu*. Bp. 1974.

dában ott futkos a kan, s este, ha jön a tehéncorda, köztük van a bika. (...)
A libacsordában ott a gúnár, az az ember, a férfi. Kakas Dani hogy motyog a tyúkoknak...
A természet karjaiban nőttünk fel mi, falusi gyermekek..."¹²

A természetközelség, a bensőséges kapcsolat révén a paraszt ember – ami a gyógynövények hasznát illeti – sajátos tudást sajátított el. Ezt modern korunkban mindinkább értékeljük. S ne feledjük, minél inkább eltávolodik a modern ember a természettől – már pedig ez modern korunk ismert rákfenéje –, annál inkább értékessé válik a még rekonstruálható népi tudás. Ezt ismerték fel a hatvanas és hetvenes években a Marosvásárhelyi Orvostudományi Intézet professzorai, akik kérdőívet adtak diákjaik kezébe, hogy felgyűjtsék a gyógynövényekkel kapcsolatos népi tudást. (Ugyancsak Marosvásárhelyen a professzor bevitetett egy híres paraszti „szakembert”, aki a csonttörést és a lábficamot gyógyította, messze földön híres volt, s ez az ember ott a diákok előtt mutatta be tudását.)

Még egy példa: amikor Havadon a hetvenes években falumonográfia készítését kezdtük meg, a helyi orvos, dr. Zielmann Jenő a marosvásárhelyi tanszékhez fordult tanácsért, és Spilmann professzor több olyan forrásmunkát adott a kezébe, mely már a népi gyógyítással volt kapcsolatos.¹³ Ezt a magatartást, melyet nem dicsérhetünk eléggé, valójában modernnek nevezhetjük, hiszen éppen napjainkban mind ismertebbekké válnak az ősi gyógymódok éppen úgy, miként a keleti kultúrák gyógymódjai.

Az alábbi adatok, melyek a „várható időjárással” kapcsolatosak, amolyan népi meteorológiai előrejelzések, jól illusztrálják azt a természetközelséget, amely még a közelmúlt magángazdáját jellemezte. Hiszen azok a megfigyelések, tapasztalatok, melyek az égitestekkel, valamint az állatok viselkedésével kapcsolatosak, csakis a természetben benne élő ember számára hordoznak jelzéseket. Íme:

a) *A nappal kapcsolatos előrejelzések:*

- Ha napkeltekor veresen süt a nap, eső lesz.
- Ha a nap felhőkben tér nyugovóra, eső lesz.
- Ha estefelé a hegyek tetején visszaeső a nap, szép idő lesz.

b) *A holddal kapcsolatos előrejelzések:*

- Ha a hold homályosan jó fel, eső lesz.
- Ha a holdnak udvara van, eső lesz.
- Ha a holdsarló végei lecsüngnek, eső lesz.
- Ha a hold tisztán jó fel, szép idő lesz.

c) *A csillagokkal kapcsolatos előrejelzések:*

- Ha éjjel az égen sűrű a csillagzat, eső lesz.
- Ha csillagtalan, borús az ég, eső lesz.
- Ha az égen gyér a csillagzat, jó idő lesz.
- Tisztán látni a Hadak útját, szép idő lesz.

d) *Jósoltak az ég színéből is:*

- Estefelé, ha piros az ég alja, akkor szélfúvás lesz.
- Ha szivárvány van az égen, akkor helyreáll az idő, nem lesz több eső.

e) *Az állatok viselkedésével kapcsolatos előrejelzések:*

- Ha a verebek fürödnek a porban, eső lesz.
- Ha a fecskék a rét fölött alant szállnak, eső lesz.
- Ha a kakasok gyakran kukorékolnak, eső lesz.

12. Kocsis Rózsi: Megszépiült szegénység. Vallomás a gyermekkorról. Bukarest, 1988.

13. Fenti adatokat l. a *Havad tegnap és ma*. Falumonográfia című kötet egyik fejezete alapján.
Szerzője: Zillmann Jenő.

- Ha a kosárból kihajtott juhok bőgne, rossz időt jelent.
- Ha a juhok összebújnak, rossz időt jelent.
- Ha a hangyák megindulnak, eső lesz.
- A majorság azelőtt való napon későn ül el, rossz idő lesz.
- Az állatokat nagyon támadják a nagy legyek, eső lesz.¹⁴

Szakosodott népi tudás

Arról a népi tudásról, amelyről az előbbieken szoltunk, s melynek alaptermészetét „gyakorlatiasságában” jelöltük meg, a továbbiakban már úgy kell szólnunk, mint „szakosodott” tudásról, hiszen az asszonyi – illetve férfiúi tudás és gyakorlat jól elhatárolt munkákat, illetve az ehhez fűződő ismeretanyagot szűkségetelt.

A hetvenes években, amikor a havadi falumonográfiához szükséges adatokat több éven keresztül gyűjtöttük, elemeztük és rendszereztük, hamar kitűnt, hogy e tudásanyag jó része mennyire szétválasztható, illetve szétválasztandó *férfiúi*, illetve *asszonyi* foglalkozásokra, illetve az ezekhez kapcsolódó tudásanyagra. Eszerint: a mezőgazdálkodás, a juhtenyésztés, a nagyállattartás, gyümölcsstermesztés úgyszólván sajátosan férfiúi munka. (Ebbe természetesen az asszony, sőt a gyermek is besegíthet, például a kapálásnál, aratásnál.) Ezek a munkák szaktudást igényelnek. S bár ez a tudás az idők során változott – miként a bevezető sorokban erre már utaltam –, hovatovább mindinkább a tapasztalatból leszűrt ismeretek vették át a szerepet.

Másfelől egész sor olyan tudásról beszélhetünk, mely csak szigorúan az asszonyi munkával kapcsolatos. Ilyen a család élelmezése, a ruházkodás, kisállattartás, kertészkedés. S ha a férfiak munkájába az asszony gyakran besegített, az előbbieket – kivételes esetektől eltekintve: például a kendernyűvés, kendermosás – kizárólag női munkák voltak.

S hogy a szakosodás mennyire jellemző a paraszti tudásra, azt tán a legjobban érzékelteti az a tény, hogy a gyermek a családban a szakosodás útján veszi birtokba az ismereteket. Más szóval a fiúk az apjuktól, a lányok pedig az anyjuktól sajátítják el azt a tudást, mely a későbbiek során önállósul. S ezt kétféleképpen is biztosították: először úgy, hogy már kicsi koruktól „befogták őket” a munkába: egy 8–10 éves fiú szántáskor már mehetett az ökrök előtt. A leánygyermek pedig segédkezhetett az anyjának, természetesen azt szövéskor a csörlésnél. Másfelől már kicsi korban bizonyos munkákat önállóan kellett elvégezniök. Ilyen volt például a lányoknak a *pipék* őrzése, a fiúknak a bárányok, vagy a tehén őrzése. A leánygyermek pedig még külön is be volt avatva a háztartási munkákba, valamint a kisebb testvér gondozásába. Ez a munkabetanítás – ha így nevezhetnénk – egyszerre volt *felelősségre* és *munkára, szorgalomra* való nevelés.¹⁵

A továbbiakban hadd beszéljünk külön a férfi, illetve az asszonyi tudásról.

Férfiakra szakosított tudás

a) A férfi foglalkozások közül fontos helyen állt a *földművelés*. Hogy ennek mennyi csínja van: kezdve azon, hogy melyik földbe mit ajánlatos vetni és mit nem; hogyan kell az egyes növények alá trágyázni, s azt hogyan ajánlatos szétszórni. Aztán a szántástól, a boronáláson át a vetésig hányféle munka várt a férfi emberre, akinek a család

14. Jelzett falumonográfiában saját fejezetemből való adatok.

15. E kérdéssel l. bővebben: *Nagy Olga: A törvény szorításában. Paraszti értékrend és magatartásformák. Bp. 1987. 88–115.*

többi tagjai csak keze alá dolgoztak. Itt nemcsak az ismeretek lenyűgözően sokfélék, de az ehhez tartozó eszközök és azok használati módja. S míg az elvetett búzából aratásra érett kalász lesz, a szántástól a boronálásig, vetésig, gyomlálásig mennyiféle munka, mennyiféle tudás és tapasztalat szükséges. Aztán az aratástól a begyűjtésig, cséplésig mi mindent kell tudni, hányféle műveletet kell elvégezni. Akkor még nem szóltam a kukorica vagy a takarmánynövények termesztéséről...

Talán nem érdektelen megemlíteni, hogy a Maros és Nyárad mentén a férfiak modern mezőgazdasági ismereteket tanultak, sajátítottak el és integráltak hagyományos kultúrájukba. Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület (EMGE) a modern vetés-forgóra, a vetőgépekkel való vetésre szaktanfolyamokon tanították a fiatalokat. (A közös gazdaságban nem vették igénybe az ő kipróbált tapasztalatukat. Így például olyan földbe vetettek ezt vagy azt, ahol már – tapasztalataik szerint – nem terem meg.¹⁶)

b) *A gyümölcsstermesztés* is fontos ága a mezőgazdaságnak.

A havadi vizsgálat folytán kiderült, hogy erről már 350 évre visszamenőleg vannak adatok, a falu erre specializálta magát. Hogy hányféle almafajtát tartottak számon, és azok gondozását, permetezését, a hernyók elleni gondozást, oltást, mind nehéz lenne felsorolni.¹⁷

c) *A nagyállattartás* fontos ága a mezőgazdasági szakmának. Ehhez nemcsak az állatfajtákat kellett ismerni aszerint, hogy melyik jó igavonó, melyik jó tejelő. De tudni kellett a megtermékenyítés, a borjuzás minden gondját. Aztán ehhez a tudáshoz az állatok etetése, takarmánynövények termesztése, legeltetés éppúgy hozzátartozott.¹⁸

(E rövid, csupán felvázolt adatok után hadd jegyezzük meg még, e férfimunkák kapcsán azoknak az intézményeknek a hatását, melyek modern mezőgazdasági ismereteket nyújtottak a falvaknak. Hadd említem meg, a Székelyföldi Kirendeltség – később az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület [EMGE] felvilágosító munkáját. Ennek köszönhetően a férfiak komoly mezőgazdasági szakképzésben részesültek. Telente tanfolyamokra jártak: a jelzett egyesületek hozzásegítették az embereket a modern mezőgazdasághoz. Levéltári adatok bizonyítják, hogy a Székely Kirendeltség például már az első világháború előtt gondoskodott Erdélyben 300 szimentháli svájci tehén behozataláról, a fajta meghonosodásához. Az EMGE például megszervezte a Gazdaköröket, melyeknek vetőgépeik voltak, nemes vetőmagot szerzett, és így tovább.)¹⁹

Asszonyok tudása

Egy kedves széki tréfa, melye: *Az asszony becsülete* címen Győri Klára mondott el, irónikus, szatirikus célzattal csúfolja ki a férfiúi gögőt, mely az asszonyi munkát semmire sem becsüli. Történetünk férfihőse ugyanis egyszer azt vágja oda asszonyának:

„Könnyű neked, én egész nap a mezőn gürcölök, te meg csak itthon...” A pontok és az elhallgatás azt akarta kifejezni, hogy amit az asszony tesz, nem sokat ér. Nos, történetünk hősnője megunta, hogy ura annyiszor hányta szemére az „otthoni ülést”, megmérgeződött, és azt vágta oda az emberének: „Na, állj csak meg! Megyek én a mezőre, te meg maradj itthon!” S úgy is történt. A történet nem szól arról, hogy az asszony hogyan állta meg a helyét a mezőn, de arról igen, hogy az egy szuszra elmondott asszonyi utasításokból mi lett. Mert mit kellett volna tennie az otthonmaradt férjnek?

16. Adatok a jelzett falumonográfia *Földművelés* című fejezetéből. Szerző: Nagy Ödön.

17. A gyümölcsstermesztésről a jelzett monográfiában külön fejezet van.

18. *Nagy állattartás* címen ugyancsak a havadi monográfiában Székely Ferenc külön fejezete.

19. *Nagy Olga*: Merre tart a falu. Utak esélyek. Korunk, 1951., 6. sz. 681–689.

„A kotló meg van ültetve. Vigyázz, szállítsd le, etesd meg, itasd meg, mert különben mind összetöri a tojást... A másik kotló is ott a csirkékkel. Ügyelj, nehogy elvigye őket az ülü... Kenyeret is sütni kell, a vaját is ki kell köpülni...”

A poén: mindebből semmit sem sikerült elvégeznie a férfinak. E tréfa csupán arra akar emlékeztetni, mennyire nem lebecsülendő a parasztasszonyi tudás.²⁰

S miként az alábbiakból kiderült, még csak nem is hangzott el minden asszonyi teendő. Idéztem ezt a történetet bevezetésként, mielőtt a szerteágazó asszonyi munkáról, illetve az ehhez fűződő asszonyi tudásról beszámolnék.

(Előljáróban hadd jegyezzem még meg, hogy az asszonyok eme ismeretei sokkal hagyományosabbak, mint a férfiak tudása. Ez nemcsak a már fent említett körülménnyel kapcsolatos, hogy ugyanis már az említett tudományos ismereteket terjesztő egyesületek figyelme a férfiakra korlátozódott, hanem azt hiszem attól is van, hogy a nők sokkal fogékonyabbak az ösztöni, tehát az öröklött, a régi tudás iránt. Vagyis szellemükben konzervatívak.

a) Kezdjük talán az *ételmezéssel*. A család táplálkozásáról a maga teljességében az asszonyok gondoskodnak. Ehhez hozzátartozik a főzés, sütés. Noha paraszti étkezési kultúra mindössze néhány hagyományos ételre korlátozódik, az asszonyok ezeknek nagy mesterei. Gondolok itt a tyúkhúslevesre, töltöttkáposztára, a laskatészták gyúrására, kenyérsütésre, hogy csak néhányat említsek. Emlékeztessünk a lakodalmas főzésre, melyet a parasztasszonyok látnak el.

b) A *tartósítás, konzerválás* is az ő dolguk, még akkor is, ha ehhez bizonyos munkafázisokban segítséget kapnak. Ide tartoznak a mindenféle szárítások. Havadon igen fejlett volt a gyümölcs és a zöldség aszalása, gyümölcsből való ecet készítése, savanyúkáposzta eltevése és így tovább. E felsorolás csak a munka jelentőségére utal, de nem a teljesség igényével. Említsem meg – a főzés alapvető fűszereit – az ánizst, tárkonyt, petrezselymet, kaprot, csombortot, majoránát.²¹

c) Asszonyi munka a *kisállattartás* is, melynek számtalan apró csínyja-bínja az ültetéstől a gondozásig, a betegség elhárításáig, a betegségek gyógyításáig és így tovább mind az asszonynak a tudása. Hogy ez is milyen komplex tudás, elég ha arra utalok, hogy mi mindent tud az asszony (persze gyakran mágikus indítékokkal vegyesen), mikor ültessen és hogyan? Hogyan gondozza, tanítsa meg enni az aprójószágokat. Mitől kell óvni azokat? Milyen szárnyas ragadozóktól és hogyan? Milyen legyen a ketrec és így tovább.²²

d) Nem kell sok szót vesztegetnem a *fonó-szövő asszony* jelentőségére. Elég ha csak arra utalok: a régi parasztasszony maga látta el az egész családot ruhaneművel. Az alsóneműtől a felsőig (gyapjúból, a kenderből és gyapotból), a függönyök, ágyterítők, abroszok, ágyneműk és zsákok, a ház díszítésére készült szőttesek mind külön-külön szakma, melyet azonban a múltbeli asszony mind ismert. Más kérdés, hogy ez a tudás az évek során feleslegessé válva, hogyan szegényedett el.

S hogy a család ruházkodása milyen szerteágazó és önmagában is differenciált tudást igényelt, hadd soroljam fel a monográfia *Ruházkodás* című fejezetéből, hányféle darabot szőttek az asszonyok. Íme: edénytörlő, hosszúkendő, abrosz, félabrosz, takaró, konyhakötény, átalvető, tarisznya, zsák, lepedő, takaró, derékalkja, párna, csak néhány felsorolás konyha- és ágyneműből.²³

20. Nagy Olga: *Paraszt dekameron*. Válogatás széki tréfákból és elbeszélésekből, Bp. 1977. 194–196.

21. A jelzett falumonográfiában az *Ételmezés* külön fejezetet képez. Szerző: Gegesi László János.

22. A *kisállattartás* külön fejezet ugyanott, szintén Gegesi László Jánostól.

23. Egyes falvakban, például a Maros megyei Mezőpaniton a szövés kollektív tudás, sőt művészetként fejlődött.

S hogy a fonás, szövés – másképpen szólva a család ruházkodása – milyen alapvető asszonyi kiválóságnak számított, hadd utaljak arra, hogy Kalotaszegen még a közel-múltban is, Széken pedig a két világháború között, a menyasszonyi hozomány megsemlélése a násznép által külön attrakciónak számított.

Hadd jegyezzem meg, hogy a negyvenéves diktatúra, mely a város és falu közötti különbség megszűnésének jelszavával a falut mélységesen lenézte, egyes falvakban hozzájárult ahhoz, hogy megvessék a különféle háziszőtttest, s inkább gyári holmit szerezzenek be. Ez azonban inkább kivétel volt. A már idézett Mezőpaniton például a fonás-szövés magasrangú kollektív tudás maradt.²⁴

A népi tudás perspektívái

Már az előbbiekből kitűnt, hogy a paraszti tudás szigorúan a *létfenntartás gyakorlati célját* szolgálta. Ebből egyenesen következik az a konklúzió, hogy a falu óhatatlan átalakulása miatt a jövőben erre a tudásra a falunak nem lesz szüksége. Gondolok itt például a földművelésre, állattenyésztésre, nagyállattartásra, amelyet – nem vitás – a jövőben a modern mezőgazdálkodás ismeretei szerint kell végezni. És erre az útra – miként már említettem – már több falu is rátért.

Az sem vitás, hogy például ma már a parasztasszonynak nem kell minden ruhafélét: ágyneműt, fehérneműt, felső ruhát stb. magának előteremtenie, hiszen ott van a gyári holmi. A hagyományos tudás azonban, mely az egyszerű szövőszék segítségével állította elő termékeit – továbbra sem épül le teljesen. Inkább azt mondhatnók, *specializálódik*, és eljuthat egy olyan tökélyre, mely már-már művészi szintet képvisel. Gondolok itt például a „csíki festékesnek” nevezett, gyönyörű geometriai alakzatokból álló padlószőnyegekre, melyek a paraszti életben is igényt teljesítettek: egy-egy lány keletkezésének fontos kellékévé, a paraszti házban a nagyszoba vagy „tisztá” szoba fontos darabjaivá váltak. Hiszen itt tartották a lakodalmat, keresztelőt, fogadta a lány a „vizitába” jövő legényt. Ugyanúgy a falra akasztott cseréptányérok, kancsók stb. mindinkább nem a létszükségletek kielégítését célozták, hanem egy belső, ösztönös művészi igényt teljesítettek.²⁵

De nemcsak a falunak, hanem – paradox módon – a mindinkább technicizált modern városnak is fontos igénye, hogy az egyhangú és monoton gyári holmikból kialakított otthonát ezekkel a paraszti termékekkel tegye otthonosabbá, kedvesebbé. Egy-egy szőnyeg, egy falra tett kancsó, vagy tányér megtöri az egyhangúságot.

Ez a városról is származó igény élteti azokat a híressé vált hagyományos mesterségeket: fazekasságot, asszonyi szövést, hímzést.

Persze ez a jelenség, mely korunkat mindinkább jellemzi, nemcsak spontánul alakult ki. A hatvanas, hetvenes években Erdélyben olyan szövetkezet alakult Csíkszeredében, mely gondoskodott a népi termékek, pl. a szőttések, kerámiák eladásáról még külföldön is. Ugyancsak a hatvanas-hetvenes években egy csodálatos mozgalom indult el, mely a falu népművészetének reneszánszát eredményezte. Bandi Dezső, aki a marosvásárhelyi autonóm tartomány alkotóházának szakembere volt, járva a falvakat, a még élő hagyományt felkutatva, az egyes falvakban meghirdette az egyes szakmák mesterségeik felelevenítését. Így Mezőféleiben a már halódó *gyékényszövést* újból kö-

24. Itt a „népművészetek” kategóriájába tartozó paraszti szövést egyfajta „tudásként” tartjuk számon, hiszen olyan paraszti technikai fogásokat, gyakorlatot feltételez, amely beletartozik a jelen tudományon belül elemzett – a népi tapasztaláson alapuló „tudomány” kategóriájába.

25. Hogy a mesterségbeli tudás hogyan alakulhat át művészetté egy-egy kiváló művész alkatú egyén által, azt jól érzékeltethetik a különféle mesterségeken belüli híres mesterek munkái.

zösségi szakmává tette; más falvakban az asszonyokat ösztönözte *szóttések szövésére*, ugyanúgy a *fafaragókat*, *kerámikusokat* is segítette, tanáccsal ellátta. Bandi Dezső a népi hagyomány alapján motívumokat is javasolt az egyes közösségeknek, amelyekről kiderült, hogy hova tovább integrálódtak, élni kezdtek a közösség gyakorlatában. Ez ösztönözte őket új elemek bekapcsolására is.

Hova tovább mindinkább kiemelkedtek azok az egyéni tehetségek, akik azt a valamikori hagyományos tudást mindinkább hivatásként, mesterségként folytatták. Így aztán voltak híres hírmű- és szövőasszonyok, sajátos stílust kialakító gyékényszövők, népi kerámikusok, és így tovább.

ZUR NATUR DER VOLKSTÜMLICHEN „WISSENSCHAFTLICHKEIT“

In der vorliegenden Studie wird jener Frage nachgegangen, ob von einer volkstümlichen Wissenschaftlichkeit gesprochen werden darf, wenn eben dieser Begriff dermaßen extreme, weit voneinander entfernte Begriffe vereint, wie zum Beispiel die volkstümliche *Empirie*, oder aber jene Wissenschaft, die über Jahrtausende hinweg in der *Magie*, in der *Zauberei* und in der *Verwünschung* ihre Verkörperung gefunden hat. Das heisst, man versuchte, nicht allein die Welt *kennenzulernen*, sondern auch – in gewissem Sinne – *sie in die eigene Macht zu bekommen*.

Angefangen von der Antike verfolgt der Autor hier die Veränderungen in der Wissenschaftlichkeit, wobei er den Angaben zur Volkskunde bzw. zur Folkloristik besondere Aufmerksamkeit schenkt. Hier untersucht man die Rolle von Erfahrung und Praxis, die der Natur nahestehende Denkweise, das spezialisierte Volkswissen anhand der mit der männlichen bzw. weiblichen Tätigkeit verbundenen Züge, indem auch immer wieder die Perspektiven dessen beleuchtet werden.

Olga Nagy